

АКТИВІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ЧИННИКІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ: ДУХОВНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Протягом свого існування концепція сталого розвитку поступово змінюється згідно із суттєвими змінами умов, у яких необхідно вирішувати завдання її практичного втілення. Значні зміни відбуваються в самому розумінні сталого розвитку, але в першу чергу це стосується факторів, які на нього впливають, та механізмів, необхідних для його забезпечення.

Один із найбільш важливих напрямів розвитку теорії та практики забезпечення сталого розвитку пов'язаний зі зростаючим визнанням значущості соціальних чинників цього процесу, зокрема – їх духовно-культурної та ціннісної складової. Загальновизнаною стає точка зору, згідно з якою реальне втілення концепції сталого розвитку потребує наявності у суб'єктів, що мають його забезпечити, відповідних ідеалів, цінностей, правил, моделей та стандартів поведінки, за відсутності яких сталий розвиток так і залишиться лише ідеєю. Відповідно активізація цих чинників, їх розвиток та залучення стають одним із ключових напрямів діяльності щодо забезпечення сталого розвитку.

Це знайшло відображення в базових документах у ООН та ЮНЕСКО, присвячених питанням сталого розвитку. У них, зокрема, йдеться і про необхідність створення відповідної ціннісної основи сталого розвитку, щоб поведінка людей відповідала його вимогам і сприяла його забезпеченню.

Відповідні зміни відбуваються й у сучасних гуманітарних (політичних, соціологічних, культурологічних, економічних тощо) дослідженнях. Важливою їх рисою стало те, що ідеали, цінності та інші духовно-культурні регулятори поведінки розглядаються як один із важливих ресурсів, наявність, відсутність або характер яких вирішальною мірою визначає спрямованість, ефективність та успішність певної діяльності людей та спільнот, у тому числі діяльності із забезпечення сталого розвитку.

Згідно з цією точкою зору сталий розвиток, окрім загально-визнаних економічної, соціальної та екологічної складових, має характеризуватися ще й відповідними духовно-культурними засадами практичного втілення цих складових розвитку, а також діяльності із їх узгодження та збалансування. Ці засади не відокремлюються від цілісного процесу забезпечення сталого розвитку, а виступають наскрізним аспектом для всіх його складових. Механізми забезпечення сталого розвитку також мають враховувати стан та, за необхідності, забезпечення відповідних змін духовно-культурних засад сталого розвитку.

При цьому духовно-культурні передумови, що виступають ресурсом діяльності із забезпечення сталого розвитку, залежно від їх структури та змісту можуть сприяти або перешкоджати здійсненню цієї діяльності.

Розгляд духовно-культурних передумов розвитку як ресурсу його забезпечення актуалізує питання активізації та залучення цього ресурсу до забезпечення сталого розвитку. Таким чином, актуальними є формування та активізація відповідної системи цінностей усіх ключових учасників процесу забезпечення сталого розвитку на різних рівнях. Інакше кажучи, має бути створений духовно-культурний потенціал практичної реалізації ідеї сталого розвитку, який включатиме відповідні базові принципи діяльності, цінності, норми, стандарти поведінки та взаємодії.

На етапі розробки стратегій сталого розвитку та планування діяльності з їх реалізації духовно-культурні засади доцільно розглядати як ресурс, що може бути потенційно задіяним, і в цьому контексті цілком доречним буде визначення їх як духовно-культурного потенціалу сталого розвитку. Оцінка стану духовно-культурного потенціалу та міри його відповідності вимогам сталого розвитку має стати обов'язковим елементом розробки стратегій сталого розвитку, а діяльність із розвитку та залучення цього потенціалу – обов'язковим елементом самих стратегій.

Дослідження соціальних чинників сталого розвитку вже набули в Україні певного розвитку [1]. Але загальноприйнятий підхід до визначення саме духовно-культурної складової та розуміння її ролі в активізації соціальних чинників забезпечення сталого розвитку ще не склалися. Це є однією з причин недостатньої розробленості питань щодо формування та використання духовно-

культурного потенціалу сталого розвитку регіонів. Практичні питання збереження, накопичення та використання духовно-культурного потенціалу сталого розвитку регіонів України за допомогою відповідних інституційних механізмів майже недосліджені. Це не дозволяє розробляти та реалізовувати ефективну політику забезпечення сталого розвитку як на національному, так і на регіональному рівнях, у тому числі розробляти відповідні управлінські рішення.

Окремою проблемою є те, що духовно-культурна складова сталого розвитку України та її регіонів має гармонійно поєднувати універсальні цінності сталого розвитку з базовими цінностями українського суспільства, які обумовлені його соціокультурними особливостями та набутиим соціально-історичним досвідом. Але дослідження, спрямовані на вирішення проблеми поєднання універсальних цінностей сталого розвитку та самобутніх цінностей українського суспільства, фактично відсутні. До того ж в Україні ці самобутні цінності мають відчутну регіональну специфіку, обумовлену значними відмінностями соціально-історичного досвіду українських регіонів.

Виходячи з викладеного вище, можна стверджувати, що важливим чинником впливу на сталий розвиток регіонів України є відповідність управлінських рішень, що приймаються, та дій всіх основних суб'єктів цього процесу базовим духовно-культурним засадам соціально-відтворювального процесу українського суспільства (з урахуванням їх регіональної специфіки). До таких засад належать базові принципи, ідеали, цінності, притаманні населенню регіонів України, які в сукупності визначаються як культура суспільства та можуть розглядатися як духовно-культурний потенціал сталого розвитку країни.

Мета статті полягає у визначенні ролі духовно-культурного потенціалу в активізації соціальних чинників забезпечення сталого розвитку, виявленні складових елементів духовно-культурного потенціалу, розробці його структурної моделі в поєднанні із трьома аспектами сталого розвитку – економічним, соціальним та екологічним, а також у визначенні напрямів подальших досліджень цих питань.

Серед дослідників загальноновизнаною є точка зору, згідно з якою основним елементом системи соціальної регуляції, який за-

безпечує здійснення і відтворення будь-яких соціальних взаємодій, є культура, яка створює єдину впорядковану картину світу, спільну систему орієнтирів діяльності, що обумовлює критерії оцінки поведінки [2, с. 205]. Інакше кажучи, культура є механізмом збереження і трансляції соціального досвіду, набутого суспільством у процесі історичного розвитку, обумовлює механізми взаємодії особистості та спільноти з навколишнім середовищем (природним, матеріальним та соціальним).

У широкому сенсі під духовною культурою розуміють усю сукупність нематеріальних продуктів духовної й інтелектуальної діяльності людини (тобто таких, які не мають предметного, речового характеру): релігійні системи, міфи, філософські концепції, наукові теорії, моральні принципи, звичаї, системи соціальної організації, цінності, установки, що регулюють поведінку людей та груп, тощо.

Виходячи із зазначеного вище розуміння духовної культури, а також із того, що духовно-культурна складова є ресурсом розвитку, у даній роботі під духовно-культурною складовою (духовно-культурним потенціалом) сталого розвитку буде розглядатися сукупність значущих для суспільства ідеалів, уявлень про належне, принципів, цінностей, цілей, поведінкових установок, соціально схвалюваних зразків поведінки та взаємодії з тих чи інших питань, наявних або потенційно можливих соціальних практик, які можуть бути використані як інтеграційні та мотиваційні ресурси для управління сталим розвитком України та її регіонів.

На Заході дослідження духовно-культурної складової сталого розвитку вже набуло певного розвитку. При цьому західні науковці та практики найбільшу увагу приділяють дослідженню такого її елемента, як цінності.

Так, Інститут людських цінностей Якова Соетендорпа (Jacob Soetendorp Institute for Human Values) спільно з робочою групою Хартії Землі (однієї з ініціатив ООН) з питань релігії, духовності та етики розпочав реалізацію Проекту «Духовні виміри сталого розвитку». Метою даного проекту є створення глобального альянсу релігійних, духовних і етичних організацій з метою поглиблення розуміння, інформування громадськості та практичного застосування етичних і духовних основ сталого розвитку [3].

Цінності, пов'язані зі сталим розвитком, були сформульовані Хартією Землі (2000) [4], Всесвітнім самітом зі сталого розвитку (WSSD 2002) [5] та Групою глобального сценарію (Global Scenario Group). Як зазначає американський дослідник Е. Лейзеровіц (А. Leiserowitz), фундаментальні цінності, необхідні для досягнення сталого розвитку, представлені у Декларації Тисячоліття (2000). Цими фундаментальними цінностями є свобода, рівність, солідарність, толерантність, повага до природи та спільна відповідальність.

Тож можна відзначити, що в сучасних роботах західних дослідників визнається велика значущість ідеалів, цінностей та інших духовно-культурних регуляторів поведінки для забезпечення сталого розвитку. Більшість дослідників погоджуються з тим, що цінності переважно визначають моделі поведінки людей, їх відповідність вимогам забезпечення сталого розвитку. У свою чергу, значущість моделей поведінки (моделей споживання та виробництва) знаходить відображення у відповідних нормативних документах (зокрема, у Плані виконання рішень Всесвітньої зустрічі на вищому рівні зі сталого розвитку). У ньому зазначено, що "задля досягнення глобального сталого розвитку необхідні докорінні зміни у структурах виробництва і споживання, що склалися у країнах світу. Усі країни повинні спонукати сталі моделі споживання і виробництва ... Уряди, відповідні міжнародні організації, приватний сектор і всі інші основні групи мають відіграти активну роль у діяльності зі зміни несталіх моделей споживання і виробництва" [5]. У цьому контексті загальносистемна проблема полягає в тому, що цінності суспільства споживання та механізми економічного розвитку є фактично несумісними з ідеєю та сенсом сталого розвитку та фактично виключають одне одного.

Слід відзначити, що в умовах України одна з проблем визначення духовно-культурного потенціалу сталого розвитку українських регіонів та українського суспільства в цілому полягає в тому, що підходи до забезпечення сталого розвитку, які запозичуються у західних країнах, не враховують соціокультурні особливості духовно-культурного потенціалу України та її регіонів, і орієнтовані на власну, характерну для сучасного західного суспільства, систему ідеалів, цінностей, зразків поведінки. Результати культурологічних досліджень свідчать, що базисні цінності українського соціуму

суттєво відрізняються від цінностей сучасного західного суспільства і, крім того, мають значну регіональну специфіку в межах України. Саме через це пряме некритичне запозичення західних моделей не дозволяє використовувати інтеграційні та мотиваційні можливості духовно-культурного потенціалу українського суспільства для забезпечення його сталого розвитку.

Тому виникає необхідність визначення власних, притаманних українському суспільству, духовно-культурних регуляторів поведінки (ідеалів, цінностей, норм) для формування в органів влади, населення, об'єднань громадян, бізнес-структур та інших соціальних суб'єктів відповідних настанов та уявлень щодо значущості сталого розвитку та механізмів його досягнення.

Актуальність вивчення ціннісних орієнтацій зростає в періоди трансформацій, а також з огляду на процеси глобалізації [6, с. 11]. Складність сучасного моменту, як зазначає О. Балакірева, полягає в тому, що українське суспільство «розірване» в декількох вимірюваннях одночасно: традиційний конфлікт поколінь посилений процесами трансформації системи цінностей, майнове розшарування увійшло в суперечність зі стратифікацією за багатством освітньо-культурного капіталу, культурно-історичні територіальні відмінності і територіально-економічна нерівність підігріваються політичними спекуляціями [6, с. 8]. У суспільстві поширеним є соціальне невдоволення, апатія, песимізм, деградація морально-етичних цінностей, що є гальмом на шляху до формування духовно-культурної соціального потенціалу сталого розвитку України та її регіонів.

Але, незважаючи на всі фактори, які ускладнюють дослідження духовно-культурного потенціалу сталого розвитку, без такого дослідження обґрунтування та визначення адекватних механізмів державного та регіонального управління сталим розвитком, є неможливим.

Першим кроком у вирішенні зазначеного вище кола питань може стати розробка теоретичної структурної моделі духовно-культурного потенціалу сталого розвитку, яка має поєднати ключові духовно-культурні засади діяльності з основними аспектами сталого розвитку (економічний, екологічний, соціальний) та основними суб'єктами цієї діяльності (які й виступають носіями духовно-культурного потенціалу сталого розвитку).

Розробка такої структурної моделі має базуватися на трьох основних складових:

1) **структура духовно-культурного потенціалу** як сукупності значущих для суспільства ідеалів, уявлень про належне, принципів, цінностей, цілей, поведінкових установок, соціально схвалюваних зразків поведінки та взаємодії з тих чи інших питань, сучасних соціальних практик.

Як уже зазначалось вище, саме цінності є одним із ключових регуляторів індивідуальної та колективної поведінки людей. Вони визначають ставлення людини чи спільноти до певних матеріальних, соціальних духовних об'єктів чи явищ, а також дають розуміння, які дії є такими, що схвалюються, яким надається перевага, а які є недоцільними. Саме тому певна зміна системи цінностей людини є необхідною передумовою відповідної зміни її діяльності та життя.

Причому певні за змістом цінності визначають особливості кожного з трьох аспектів сталого розвитку (соціального, економічного, екологічного), а також діяльності щодо збалансування цих аспектів;

2) **ключові аспекти сталого розвитку**: економічний, соціальний, екологічний.

Загальновизнаним є те, що стабільний та тривалий розвиток суспільства можливий лише за умови збалансування економічного, соціального та екологічного аспектів розвитку в довгостроковій перспективі:

а) **економічний розвиток** має бути таким, що якнайменше шкодить навколишньому середовищу, характеризується дбайливим ставленням до використання природних ресурсів та забезпечує гідний рівень та якість життя громадян;

б) рівень та стандарти **соціального розвитку** мають стримуватися розумними темпами економічного розвитку та принципами дбайливого ставлення до можливостей біосфери, запасів невідновлюваних ресурсів та з огляду на права та інтереси прийдешніх поколінь;

в) **екологічний аспект** має забезпечити захист та підтримку біологічного різноманіття та параметрів екологічного середовища з метою забезпечення прийнятних темпів економічного розвитку та соціальних стандартів тепер і в майбутньому;

3) *ключові суб'єкти*, що впливають на забезпечення сталого розвитку:

а) органи влади різного рівня (сфера розробки, прийняття та реалізації управлінських рішень щодо забезпечення сталого розвитку);

б) бізнес-структури (сфера господарської діяльності та економічного розвитку);

в) громадянське суспільство (сфера громадської активності та самоорганізації, інститути громадянського суспільства);

г) людина (сфера повсякденного життя, повсякденні життєві практики, стиль життя та споживання).

Виходячи із зазначених вище складових елементів, структурна модель духовно-культурного потенціалу сталого розвитку може бути подана у вигляді схеми (див. рисунок).

Висновки. Використання запропонованої структурної моделі в подальших дослідженнях можливостей активізації соціальних чинників сталого розвитку шляхом залучення його духовно-культурного потенціалу дозволить:

1. Розробити на основі цієї структурної моделі системну теоретичну модель духовно-культурного потенціалу, яка буде містити перелік параметрів, через які розкриватиметься зміст духовно-культурного потенціалу, з урахуванням особливостей різних суб'єктів розвитку та відповідного аспекту сталого розвитку – економічного, соціального, екологічного (тобто доповнити запропоновану структурну модель духовно-культурного потенціалу змістовним описом його структурних елементів).

2. Розробити згідно зі структурною та теоретичною моделями нормативну модель духовно-культурного потенціалу сталого розвитку – тобто яким має бути духовно-культурний потенціал суспільства, який зміг би забезпечити реальне втілення у життя принципів сталого розвитку. При розробці цієї моделі обов'язково має бути врахована соціокультурна специфіка України та її регіонів – насамперед базові цінності.

3. Проаналізувати на основі розроблених моделей реальний стан духовно-культурного потенціалу українського суспільства в контексті забезпечення сталого розвитку як на рівні окремих регіонів, так і на рівні суспільства в цілому. Результати аналізу служать підґрунтям для розробки стратегій та програм сталого роз-

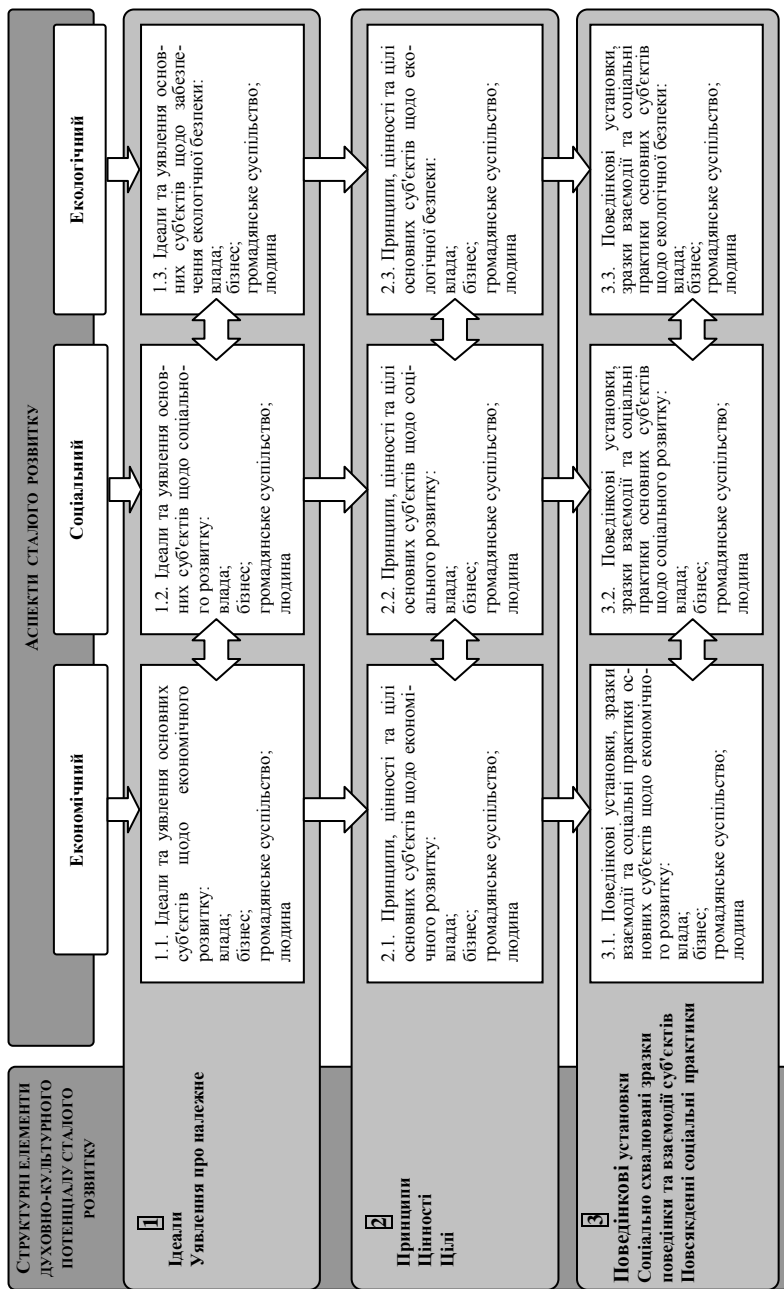

Рисунок. Структурна модель духовно-культурного потенціалу сталого розвитку

витку регіонального та національного рівня, розробки та реалізації відповідних управлінських рішень.

4. У більш віддаленій перспективі – розробити комплексну методичку дослідження й моніторингу стану та динаміки духовно-культурного потенціалу сталого розвитку щодо різних його аспектів та суб'єктів, що мають його забезпечувати.

5. Розробити практичні рекомендації щодо активізації соціальних чинників сталого розвитку шляхом формування духовно-культурного потенціалу та залучення його інтеграційних та мотиваційних ресурсів до забезпечення сталого розвитку на регіональному та національному рівнях.

6. В управлінській практиці застосування цієї моделі дозволить розробляти більш структуровані та адресні рішення, підвищити комплексність і системність стратегій та програм сталого розвитку, що розробляються, а також заходів щодо їх практичної реалізації.

Література

1. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: моногр. / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 534 с.

2. Злобина Е. Особенности нормативной регуляции украинского социума // Украинское общество в европейском пространстве / под ред. Е. Головахи, С. Макеева. – К.: Институт социологии НАНУ; Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина, 2007. – С. 205-225.

3. The Spiritual Dimensions of Sustainability Project – 2012 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.earthcharterinaction.org/invent/images/uploads/Task_Force_Project_Spiritual_Dimensions_of_SD.pdf.

4. Хартия Земли [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.earthcharter.ru/upload/File/Earth_Charter_Rus.pdf.

5. План выполнения решений Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию (26 августа – 4 сентября 2002 года, г. Йоханнесбург, ЮАР) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/russian/conferen/wssd/docs/plan_wssd.pdf.

6. Балакірева О.М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві / О.М. Балакірева // Український соціум. – 2007. – №2. – С. 7-19.

Надійшла до редакції 09.09.2013 р.